

KNUT HAMSUNS EXODUS AMERIKA-OPPHOLDET 1882 - 1884. BAKGRUNN OG ERFARINGER

Lars Frode Larsen, Oslo

Jeg vil innlede med noen bemerkninger om artikkelens tittel.¹ Det har ikke vært meningen å antyde at Hamsun skulle ha skrevet Annen mosebok. Annen mosebok - ofte kalt *Exodus* eller *Utgangen* som termen jo betyr - beskriver som man vil huske jødefolkets trengsler i Egypt og historien om hvordan de unnslopp Faraos og la ut på reisen til det lovede land. Dette var et hendelsesforløp som gikk over mange år - slik det for øvrig som oftest også var med de nordmenn som på 1800-tallet forlot hjemlandet og dro over til det Odd Lovoll - med en allusjon til Bibelens *Exodus* - har satt som tittel på sin bok om det norsk-amerikanske samfunnet: *Det løfterike landet*.

Den norske emigrant våknet ikke en morgen og fant ut at i dag ville han og familien jammen reise til Amerika - og så kunne de da kvelden kom, gå til sengs i et nytt hjemland. Som regel lå det langvarige forberedelser og mye tenkning bak en emigrasjonsbeslutning, og den ble realisert først etter en lang inkubasjonstid. Slik var det også i Knut Hamsuns tilfelle. Det var for eksempel ikke uvanlig at de som endte som emigranter hadde flyttet både en og to ganger innenlands før reisen over havet ble noe av. Også som innenlands "emigrant" - fremstår Knut Hamsun som et tidstypisk tilfelle.

Det man gjerne kunne kalle hans første exodus fant sted i dikterens spede barndom. Tvunget av omstendighetene - det vil i første rekke si uheldige økonomiske disposisjoner foretatt av en onkel på morssiden - fant Hamsuns far det nødvendig å søke utkomme for seg og familien på annet sted enn i Ottadalen. Dette var i 1862, midt under den amerikanske borgerkrigen, og på et tidspunkt da det å reise til Amerika fortonte seg som mindre lystig. Løsningen ble i stedet å reise til Hamarøy i Nordland - til det historikeren Arnfinn Engen i

---

¹ Opprinnelig holdt som foredrag under Utvandrerseminaret på Sjøvegan 15.5. 2000. Lett revidert.

ettertid har kalt "småkårsfolks Amerika".¹ På Hamarøy fikk familien hjelp fra en annen av Knuts onkler til å etablere seg.

Man kan bare spekulere på hva denne første exodus fikk å si for Knut Hamsuns videre livsskjebne. Som en grunnleggende erfaring om et tapt barndomsland og som en påminnelse om hvor ustadig og omskiftelig tilværelsen kunne være, har det sikkert hatt sin betydning. Hamsuns familie forble likevel døler selv om de var utflyttede. Til daglig snakket de fortsatt sin egen dialekt og hadde den gudbrandsdalske kultur med og rundt seg - selvfølgelig etter hvert oppblandet med nordlandskulturen. "Mit Hjem var kav gudbrandsdalsk", fortalte Hamsun i 1917.² Dette at han på et vis hadde et ståsted i en annen kultur, gjorde trolig sitt til at han kunne se på det nordnorske "utenfra" - med en viss kritisk avstand. Muligens var det slik grunnlaget ble lagt for hans senere så berømte skildringer av nordnorske forhold.

I 1879 forlot Hamsun Nord-Norge og dro ut i verden for å bli dikter. Dette kan man - om man vil tøyse begrepsbruken noe - godt kalle for hans annet exodus. Nå kuttet han på ny forbindelseslinjene til et kjent miljø og ble omplantet både kulturelt og geografisk. Rotløsheten, som hadde begynt med oppbruddet fra Ottadalen ble befestet. I de neste årene skiftet han stadig oppholdssted. Vi kan følge ham til Øystese i Hardanger, til København, til Kristiania og endelig til Toten der den håpefulle dikter opplevet å bli grundig deklassert og havne nederst i det arbeidende proletariats rekke som veiarbeider. Hamsun var nærmest blitt en type landstryker med litterære ambisjoner.

Fra dette beskjedne utgangspunkt er det han i 1882 bestemmer seg for å foreta sitt exodus nr. tre. Han hadde et sterkt ønske om å bedre sine livsvilkår og samtidig øke sjansene for at han kunne få gjøre det han aller helst ønsket - å skrive. Han bestemte seg for å reise over havet - til Amerika og skaffe seg en ny start som forfatter for norskamerikanere i det løfterike landet. Han forlot Norge, ble en landstryker som ikke bare vandret hvileløst rundt i eget land, men som utvidet reviret. Han strøk i egentlig forstand også av landet. I romanen *Landstrykere* (1927) spiller Hamsun på begge disse betydningene.

*

---

¹ Arnfinn Engen: "Nordland - småkårsfolks Amerika? Trekk ved befolkningsutvikling og migrasjon i Nordlands amt 1801-65". I Sivert Langholm/ Francis Sejersted (red.): *Vandringer. Festskrift til Ingrid Semmingsen på 70-årsdagen*, Oslo 1980, s. 53f.

² "Knut Hamsun om sig selv og Gudbrandsdalen", Lillehammer Tilskuer 21.12. 1917.

I fortsettelsen skal jeg behandle Knut Hamsuns erfaringer *i Amerika* under det som skulle bli det første av to lengre opphold i landet, men jeg synes beretningen om den tredobbelte exodus hører med som klangbunn og setter hans opplevelser i relieff. Forhistorien gir i hvert fall noe av forklaringen på hvorfor Hamsun ble Amerika-farer. Den viser videre at han i emigrantrollen - liksom på flere andre områder - langt fra var det helt enestående unntakstilfelle han så ofte blir gjort til. For å få frem dette og for samtidig å sette Hamsuns utvandring i den rette historiske kontekst, vil jeg rette et enda mer direkte søkelys mot den situasjon han befant seg i anno 1882.

Utvandringen til USA gikk hele tiden i bølger - bølger som i store trekk kan forklares utfra en kombinasjon av faktorer som befolkningsoverskudd i hjemlandet og varierende konjunkturer både hjemme og i mottakerlandet. Den første norske masseutvandringen begynte etter at den amerikanske borgerkrigen var over i 1865. Frem til 1873 utvandret mer enn 110 000 nordmenn, dvs. ca. 14 000 i gjennomsnitt årlig. Etter en krise i amerikansk økonomi i 1873, falt tallet til 4600 året etter. I 1880 begynte den andre og største av alle utvandringsebølgene. I de 14 årene mellom 1880 og 1893 - da amerikansk næringsliv på ny blir rammet av en depresjonsperiode - dro over 260 000 nordmenn over havet, dvs. et gjennomsnitt på nærmere 19 000 årlig. I utvandringssintensitet lå Norge på dette tidspunkt på annen plass blant alle europeiske nasjoner, forbigått bare av Irland.

Rekordåret for den norske utvandringen til Amerika ble 1882. Dette året forlot 28 804 nordmenn sitt fødeland - alle med forhåpninger om å skaffe seg et bedre livsutkomme i "the land of hope and glory". Etter århundreskiftet begynner så den tredje og siste av de store utvandringsebølgene. Denne varer frem til Første verdenskrig. Alt i alt hadde da mer enn 750 000 nordmenn funnet veien til Amerika i årene mellom 1866 og 1914.

Etter hvert kunne det registreres markerte endringer i utvandrerens sosiale sammensetning. Mens det i begynnelsen mest var hele familier som emigrerte, ble det stadig vanligere at enkeltindivider reiste. Ofte var det slik at tidligere utvandrede familiedlemmer oppmuntret de gjenværende til å komme etter. Det var også en klar tendens til at det var flere menn enn kvinner som emigrerte. Særlig gjaldt dette menn uten yrkesopplæring. De som reiste ble også stadig yngre. Utover på 1870- og 80-tallet fikk det hele

karakter av å være noe i retning av en ungdomsutvandring. Mot slutten av masseutvandringsperioden var faktisk nærmere to tredjedeler av alle emigranter i alderen 15 til 25 år.

På mange måter må man kunne si at Knut Hamsun fremstår som selve prototypen på en norsk Amerika-farer fra 1880-tallet. Han var en ambisjonsrik ung mann, han var ugift, ufaglært, med eldre familiemedlemmer som allerede hadde gjort reisen før ham, og han dro av gårde i 1882 - i selve toppåret for den norske utvandringen.

Hamsuns eldste bror, Petter (f. 1851), hadde kommet over til Amerika som sekstenåring. I 1882 bodde han i Elroy i Wisconsin. At Hamsun hadde stått i kontakt med broren - kanskje også blitt inspirert av ham til å emigrere - virker sannsynlig. Da han hadde kommet seg over til Amerika, var det nettopp til broren i Elroy han reiste.

Etter å ha studert skipslister og emigrantprotokoller, har jeg kommet frem til at Hamsuns utreise fant sted via Tyskland til New York.¹ Torsdag 12. januar 1882 forlot han Kristiania med kurs for Bremen, og søndag 15. januar sto han på dekket av det "keiserlige Postdampskib" s/s Oder fra Nordtyske Lloyd og så Tyskland og Europa forsvinne i horisonten. Etter 17 døgn i sjøen ankom han New York den 1. februar. I passasjerlisten er "Knut Pederson" innskrevet som nr. 408, reisende på "Steerage" - dvs. dekksplass, 3. klasse. Som yrke er oppgitt "worker", altså arbeider.

Etter å ha oppholdt seg noen dager i New York, tok Knut toget vestover mot Elroy, til broren. Pr. 19. februar har han nådd sitt bestemmelsessted. Denne dagen sender han et brev til en kjenning på Toten, Torger Kyset. Her forteller han litt om hva han har opplevet siden han reiste. Brevet viser en avsender fylt av ungdommelig entusiasme, imponert av de tekniske installasjoner og de store dimensjoner på alt i Amerika:

De, Torger, burde været med i New York og seet al Herligheden der. Jernbanen gaar op i Luften over Folks Hustage, og Telegraf- og Telefontraadene er spændt i Tusinder fra Hus til andet; Broen fra New York til Brooklyn er omtrent 3/4 norske Mil; der skal

---

¹ Realopplysningene i dette foredraget er i stor utstrekning hentet fra min fremstilling av Knut Hamsuns første Amerika-opphold i *Den unge Hamsun (1859-1888)*, Oslo 1998, s. 278f. For nøyaktige kildehenvisninger og utdypende stoff henviser jeg hit. I det følgende begrenser jeg meg til å oppgi hvor de gjengitte sitater er hentet fra.

Jernbanen gaa; men ovenfor den er spændt fine Staaltraade sammen til et Næt, og der skal Fodgjængerne gaa. Denne Bro er Verdens største Ingeniørarbeide, og den ligger saa høit, at man kommer op i et andet Luftlag, naar man gaar over den.¹

Hamsun gjør et stopp i Chicago, og også her opptrer han i rollen som begeistret turist. Om byens rådhus skriver han at det "optager næsten hele Kvartalet i New Street; det er den *smukkeste* Bygning jeg har seet. Granitstenen er saa skinnende blankpoleret, at vi gik og speilede os i den".

Møtet med broren i Elroy ble imidlertid en stor skuffelse. Petter satt ikke i slik velstand som Amerika-brevene fra ham kanskje hadde gitt inntrykk av. Knut kom til en bror som var ansatt som skredder hos en norsk kjøpmann ved navn Thomas Moe. På grunn av sitt alkoholforbruk ble ikke broren ansett for å være helt pålitelig som arbeidstaker. Ifølge Petters hustru, Aasne, fikk Knut arbeid hos den samme kjøpmannen. Slik forholdene var kunne ikke Knut bli boende hos broren. En brevdatering viser at han pr. 8. april 1882 har fått seg arbeid som gårdsgutt utenfor Elroy. I begynnelsen av juni forlot også Petter byen.

Aasne Hamsund, fortalte senere i et avisintervju om Knuts opphold hos henne og ektemannen:

Elroy var dengang et meget lidet Sted, en Jernbaneby. Knut Hamsun studerte meget, mens han var hos os. Da han ikke havde nogen Venner og Kammerater der udenom os og Moe, tilbragte han Aftener og Søndage hjemme med at læse og skrive. Naar han fik en Ide som han syntes var værd at sætte paa papiret, pleiet han at nedskrive den. Han kunde hyppig staa op om Natten og gjøre dette, og ofte kunde han springe op fra Bordet og le, naar han fandt paa noget at skrive. Jeg pleiet at si til ham: "Er du gal?" naar han iblandt kunde springe fra Bordet og gribe Pen og Papir. Men han var svært god og snil mod mig, hjalp mig ofte med Husstellet og allerbedst, han holdt mig med godt Selskab paa dette fremmede Sted.²

---

¹ Harald S. Næss (red.): *Knut Hamsuns brev 1879-1895*, Oslo 1994, s. 27.

² A.O. Barton: "Da Hamsun bodde hos sin Bror i Wisconsin", Minneapolis Tidende 19.9. 1929.

Om Hamsuns virksomhet som gårdsarbeider i området rundt Elroy våren og sommeren 1882 vet man lite med sikkerhet. Det nærmeste man noen gang kommer sannheten om denne periode av hans liv er høyst sannsynlig opplysningene han selv har gitt i *Paa gjengrodde Stier* - nedskrevet 70 år etter at begivenhetene fant sted.¹ I det store og hele virker fremstillingen her troverdig, selv om enkelte begivenheter og sannsynligvis også rekkefølgen av dem kan være feil angitt. Han skal ha vært ansatt tre forskjellige steder før han høsten 1882 kom tilbake til Elroy hvor han fikk ansettelse som butikkekspeditor.

Den første familien Knut bodde hos var det han kaller "skikkelige Smaafolk" ved navn Lovelands. Her ble han "nogen Maaneder". Harald Næss mener å ha gjenfunnet denne familie, med det noe særegne navn, i Elroys folkeregister. I *Paa gjengrodde Stier* forteller Hamsun at "jeg var plaget av Hjemve og graat ofte. Min Matmor smilte overbærende, hun lærte mig Ordet homesick". Unggutten hadde vel på dette tidspunkt heller ingen grunn til å se altfor lyst på tilværelsen.

Da Lovelands ikke hadde råd til å ha ham lenger, fikk Knut arbeid på en gård med "to Muler [dvs. muldyr] og tre Kjyr". Her gjorde han forefallende arbeid, hugget ved og kjørte gjødsel på jordene. Som Hamsun skriver: "Det gik fra Dag til Dag".

Sitt tredje ansettelsesforhold hadde han hos familien Spear som skal ha vært av tysk avstamning. "Her var velstelt Hus og Gaard, Hester og Kjyr, pene Jorder, ingen Børn. Min Tjeneste var grei", skriver han. "Manden selv melket og stelte Dyrene, jeg hadde Jordarbeidet, ja om det saa var min Matmor saa var hun rund og tyk og lo gjerne. Hun lærte mig mange engelske Ord og gav mig et lite Kammers med Vindu og Seng". Hos Spears ble han "til over Indhøstningen".

Høsten 1882 kom altså Hamsun tilbake til Elroy. I *Paa gjengrodde Stier* heter det:

En Dag i Byen fik jeg Tilbud om Plass i en Forretning som Deliveryboy. Det Tilbud tok jeg imot. Jeg bar Pakker og Kasser rundt i Byen efter Adressen, og efter endt Tur vendte jeg tilbake til Butikken. Det var den største Forretning paa Stedet, med mange Mand bak Disken. Eieren hette Hart og var Englænder

---

¹ Knut Hamsun: *Paa gjengrodde Stier*, Oslo 1949, s. 125f.

[...] Efter en Tid fandt min Chef paa at utnævne en ny Mand i mit Embede som Deliveryboy og lot mig ta fast Plass bak Disken i Butikken. Jeg gik nu med Snip og blanke Sko, hadde leiet Rum ute i Byen og spiste paa et av Hotellerne. De Farmerfolk som jeg tidligere hadde lært at kjende, kunde ikke undre sig nok over hvor fort jeg var steget i Høiden.

Igjen var han på vei oppover i det sosiale hierarki - fra gårdsgutt via visergutt til butikkekspeditor. Opplysningene om butikkeierens navn, Hart, viser seg å være korrekte. Edmund Hart var født i 1832 i Cornwall i England og var Elroys handelsmatador og dertil postmester. Visstnok var han den eneste som hadde sitt navn trykket med fete typer i byens adressekalender.

Etter hva jeg i *Den unge Hamsun* (1998) har omtalt som et "Mellomspill i Madelia" - et småsted midt ute på Minnesotas prærie, 30 mil vest for Elroy, med ca. 500 innbyggere - der Hamsun de første månedene av året 1884 var ansatt i en trelastforretning, får han kontakt med den norske dikter og unitarprest, Kristofer Janson, og blir ansatt som hans personlige sekretær og hjelpeprest i Minneapolis. Dette skjer ved månedsskiftet mars/april 1884. Sett fra Hamsuns ståsted betød tilbudet fra Janson - foruten tryggheten ved å ha en fast avlønnet stilling - en mulighet for sosialt avansement og videreutvikling. Han kom til en større by, til større forhold. Han fikk bedre tilgang til boklig kultur og kunne motta veiledning av en litterært erfaren arbeidsgiver.

Jeg har hittil oppholdt meg ved det man oppsummerende kunne kalle Hamsuns sosiale erfaringer. I det store og hele kan man konstatere at han så det amerikanske samfunnet - eller mer presist uttrykt: det norsk-amerikanske midtvesten - nedenfra. Han ble ikke mottatt som den feterte forfatter eller foredragsholder, slik for eksempel Bjørnstjerne Bjørnson tidligere var blitt. Det er nok viktig å ta høyde for dette når man skal vurdere Hamsuns senere nokså negative holdninger overfor Amerika og amerikansk åndsliv.

Hadde han hatt forhåpninger om å bli en litterær stjerne i det norskamerikanske miljøet, lå disse nå i grus. Arbeidet for livsutkommet tok mesteparten av hans tid. Det eneste man kjenner til av skjønnlittere bidrag fra Hamsuns hånd fra hans første Amerikaopphold er - foruten et par dikt publisert i Chicago-avisen Norden

umiddelbart etter ankomsten til Amerika - en enkelt novelle med tittelen *Fra Dalene*. Her tar forfatteren opp et ganske velkjent tema: vanskelighetene den fattige bondegutt med et godt hjerte kunne møte på sin frierferd til den rike storbondedatter. At Hamsuns litterære karriere sto på stedet hvil, kan diktet *I Nød* tjene som illustrerende eksempel på. Dette diktet hadde han allerede hatt på trykk to ganger før han kom til Amerika. I Amerika får han publisert det to ganger til!

Men selv om han opplevet liten fremgang på det litterære felt, kunne det være andre ting å glede seg over. I hjemlandet hadde Johan Sverdrup og venstrebevegelsen vind i seilene. Hamsun var venstremann og gledet seg over det som skjedde. Midt i den mest turbulente periode i forbindelse med Riksretten ble Den norsk-amerikanske Venstreforening stiftet i januar 1884 på et møte i Peterson Hall i Minneapolis. I foreningens formålsparagraf het det at man ville "virke for en nøiere Forbindelse mellem de Norske i Amerika og Folkepartiet i Norge, som dette repræsenteres af det nuværende Storthingsflertal med Johan Sverdrup i Spidsen, og ved de Midler, som fra Tid til anden maatte findes hensigtsmæssige, støtte det norske Folk i dets Kamp for Frihed og Selvstyre".¹ I paragraf seks i statuttene står det at "Udbyttet af Foreningens Indsamlinger blir, saa ofte Bestyrelsen finder det hensigtsmessigt, at tilstille det norske Storthings Venstreforening".

Og Hamsun støttet foreningens virksomhet. Ved et arrangement lørdag 5. mai 1884 sto han på talerstolen i Peterson Hall. Talens nøyaktige ordlyd kjenner man ikke, men omgivelsene han opptrådte i støttet i hvert fall på alle måter opp under det politiske budskapet og kunne nok inspirere noen hver til venstrepatriotiske utgytelser. Det heter i avisreferatet:

Talerstolen var helt klædt i Rødt med en gylden Løve paa den mod Salen vendende Side og omvunden med grønne Kranse. Feltet bag Talerstolen var dækket af et stort norsk Flag, og over dette var det [...] fortrinlige Billede af Johan Sverdrup anbragt som central Dekoration. Under dette var anbragt et Billede af gamle Ueland og under og til Siderne Buster af Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen. Over Sverdrups Billede var anbragt et Felt med følgende Indskrift:

"Norges Høitidsstund er kommen

---

¹ "Den norsk-amerikanske Venstreforening", Budstikken 22.1. 1884.

aabnet har sig Thingets Hal".¹

Arrangementet Hamsun deltok i, strakte seg over fem dager med basarvirksomhet, diverse utlodninger, matservering osv. og det økonomiske resultat ble "meget tilfredsstillende". Av det oppstilte sluttregnskap fremgår at hele \$459,55 (dvs. ca. 100 000 kroner etter dagens pengeverdi) kunne videresendes til Venstre-partiet i Norge. At beløpet ble såpass betydelig hadde altså Knut Hamsun sin del av æren for.

Det som ellers ser ut til å ha opptatt Hamsun mest er verken litterære eller politiske spørsmål, men religiøse. Ved et par anledninger holdt han foredrag om Bjørnstjerne Bjørnson, bl.a. i Elroy i november 1882. Han tok selvfølgelig for seg både Bjørnsons forfatterskap og ga uttrykk for sympati for dikterens politiske oppfatninger, men i tillegg har han interessert seg for fritenkeren Bjørnson. I Chicago-avisen Skandinavens referat heter det at "Vi fulgte med levende Interesse det særdeles vakkre Foredrag; vi hørte, det var en Mand, som kjendte til sit Emne, vi følte, at der, hvor han malede Bjørnsons deilige Digtninge, der, hvor han famlede sig ned i den store Skjalds religiøse Uhyggelighed, og der, hvor han begeistret lagde op Bjørnsons politiske Ideer, - vi følte, at Hr. Hamsund var en Mand, der var kjendt i disse dyb".² Titlene på de foredrag Hamsun holdt - alle i folkeoppdragende ånd - viser med all tydelighet hans interesse for religiøse spørsmål: I Elroy holdt han foredrag om apostlen Paulus. I Madelia ville han ta for seg *Mosebøgenes Gud*, og ved en senere anledning samme sted var temaet *Jøderne, fra Abraham til idag*.

Bevarte brev til kameraten Svein Tveraas gir et ganske godt innblikk i hvilken livssynsmessig posisjon Hamsun inntok ved årsskiftet 1883/84. Hans religiøse synsmåter ble stadig mer kritisk-fritenkerneske. Med Tveraas har Hamsun diskutert bl.a. skapelsesteologi og moderne bibelkritikkens syn på miraklene i *Det nye testamente*. Hamsun har måttet innrømme at det langt på vei var en inkonsekvens mellom de synsmåter han ga uttrykk for privat og det han fremførte i offentlige foredrag. Verken Hamsun eller Tveraas har sett på seg selv som "Orthodox-troende",³ men overfor den noe yngre vennens entusiasme og trang til å løpe alle linjer helt ut, har Tveraas holdt litt

¹ "Damernes Bazar i Minneapolis", Budstikken 13.5. 1884.

² Signaturen T.T. i Skandinavien 8.11. 1882.

³ *Knut Hamsuns brev 1879-1895*, s. 34.

igjen. Denne forsiktighet har provosert Hamsun. "Der er noget *halvt* i Din Tro, som oprører mig", skriver han:

Nu, naar Du ikke er Orthodox-troende, hvad er Du da? Du tror jo ikke paa Videnskaben, fornægter f. E. Rydbergs reformatoriske Mission, Darwins Storhed, Waites originale Mirakelforklaringer, o.s.v.

Tror Du paa Udgravningerne? Har man ikke fundet forstenede Skabninger, Millioner af Aar ældre end den saakaldte Verdens Skabelse? Nu dette tror Du ikke paa, denne Historien med Verdens Tilblivelse for omtrent 6000 Aar siden, gjør Du vel? Vel, gjør Du ikke det, saa tror Du vel Darwin?.

Uten å kunne bli enige hadde de to vennene ved en tidligere anledning diskutert beretningen om Jesus som gikk på vannet. Hamsun forsøker å tvinge Tveraas til konsekvens, til et enten-eller: "Nu med Hensyn til at "vandre paa Havet". Efter Din Tro er det maaske ikke imod Tyngdens Love, ikke imod Videnskaben? Eller [...] Tror Du maaske der var en Mand, som engang har gaaet ovenpaa Havfladen?"

Det var nok ingen tilfeldighet at Hamsun kom til å samarbeide så nært nettopp med unitaren Kristofer Janson. Unitarene var i dogmatiske spørsmål den mest liberale av alle kirkesammenslutningene. I en artikkel i *Nyt Tidsskrift* hadde Janson i 1883 presentert "Det unitariske Samfund" slik: "Det tilhører jo i kirkelig henseende det mest fremskudte venstre og betrakter ikke religionen som noget, der er skilt fra, end sige fiendsk til det moderne aandsliv, men tvertimod som et led af det, holdende oppe menneskets ideale længsler, tilfredsstillende dets dybeste trang".¹ Av mange ble unitarene oppfattet som de intellektuelles kirke. Akkurat det har sikkert ikke blitt vurdert som noe minus fra Hamsuns side.

Selvfølgelig har både Janson og Hamsun tenkt seg grundig om før de inngikk et varigere samarbeid. Ansettelse som Jansons "Sekretær og Hjælpepræst", har for Hamsun vært sluttpunktet i en prosess som gikk over lengre tid. For Janson har Hamsun fremstått som en våken, ærgjerrig og intelligent ungdom, politisk tilhørende på venstresiden som han selv, med undervisningserfaring (som han selv),

---

¹ Kristofer Janson: "Fra Amerika", *Nyt Tidsskrift* nr. 1 1883, s. 23.

med en positiv innstilling til opplysningsarbeid (liksom han selv) og med religiøse interesser og karriere som foredragsholder (også det som han selv) Den unge mann hadde endog holdt offentlige foredrag om apostelen Paulus og om jødene fra Abraham til i dag. Videre hadde han sterke skjønnlitterære interesser (igjen som Janson). Knut hadde endog oppsøkt den samme skole som den Janson tidligere hadde undervist ved (Vonheim) og stått i nær kontakt både med Christopher Bruun og Bjørnstjerne Bjørnson. Kunne Janson ha håp om noen gang å finne en norsk hjelpesmann med bedre kvalifikasjoner her ute i midtvesten?

I egenskap av unitarisk hjelpeprest holdt Hamsun søndagsprekener for menigheten når Janson var opptatt på annet hold. Mens Janson søndag 13. april 1884 hadde preket over emnet *Det evige Foraar* og den 4. mai tatt for seg *Kirkefaderen Origenes og hans saakaldte Kjætter*, slo Hamsun nå til med temaer som etter tittelen virker vel så unitariske som Jansons egne. Søndag 18. mai talte han således om *Fremtidens Religion*. Det kan vanskelig ha vært noe annet enn unitarismen som ved denne anledning fikk en så håpefull omtale. Den 8. juni tar han for seg *Unitarismens Levnedsløb* - et foredrag som innholdsmessig må ha bygget opp under og ført frem til det foregående om fremtidsreligionen. Også i avispolemikk opptrer Hamsun som sin arbeidsgivers forsvarer. Da Janson etter en foredragsserie i Chicago ble angrepet i Skandinaven av en dr. Julson, rykket sekretæren ut med et kraftfullt forsvar.

Knut Hamsuns første Amerika-opphold fikk en brå og uventet avslutning. Den unge og håpefulle nordmann ble liggende syk, rammet av et tilsynelatende alvorlig lungetilfelle. Janson forteller i sine erindringer at:

Hamsun blev den gang skræmt fra Minneapolis av frygt for tæring. Ved en av vore basarer, hvor han fungerte som auktionarius, brast der noget i brystet paa ham. Han følte sig syk og spyttet blod. Den norske læge skræmte ham med, at hvis han ikke forlot Minnesotas klima straks, vilde han være færdig om tre maaneder av gallopperende tæring - Hamsun reiste over hals og hode.¹

---

¹ Kristofer Janson: *Hva jeg har oplevet. Livserindringer*, Kra./Kbh. 1913, s. 221.

Helt "hals over hode" kan likevel ikke avreisen ha vært. Det gikk nærmere to måneder fra han ble liggende syk hjemme hos Jansons og til han forlot Minneapolis. En pengeinnsamling ble satt i gang slik at han kunne reise tilbake til Norge.

Legenes "dødsdom" må ha vært et hardt slag for en livslysten ungdom. Om sine reaksjoner fortalte Hamsun senere at:

jeg følte en aldeles desperat Lyst til at gaa ned paa et Bordel i byen og synde. har De hørt saa galt? Naar jeg skulde dø! Jeg vilde synde storartet, slaa mig ihjæl af det, jeg vilde dø i Synden, hviske Hurra og udaande under akten. [...] jeg var saa voldsomt fyrig. Og jeg havde været saa stræng mod mig selv gjennem hele Livet - hvad havde jeg saa igjen for det, naar jeg alligevel skulde dø? Jeg var rasende. [...] saa gal kan et ungt Menneske blive, som er dømt til Døden! Jeg brød mig ikke det ringeste om Følgerne "hinsides Grænsen", havde ingen Tanke for dem, uagtet jeg troed halvvejs paa Følger den gang.¹

Det planlagte bordellbesøket måtte avlyses, men Knut hadde solgt sitt lommeur for å skaffe penger til utskeielsen, og hestedrosjen som skulle kjøre ham var allerede på vei. Jansons hustru, Drude, avslørte imidlertid planene og fikk vognen avbestilt.

Hamsuns sinnstilstand var mildt sagt labil. Han fikk det "med at *elske Lys*":

Jeg forsikkrer Dem, det var en rent sandselig Elskov, Kødslust. Meget Lys, Sollys, Dagslys, store Lamper, forfærdelige Blus, et fanatisk Lys rundt omkring mig og allevegne. Fru Janson troed, jeg var bleven gal. Jeg har aldrig forstaaet Neros Jubel over Roms Brand før da. Det gik virkelig saa vidt, at jeg antændte Gardinerne i mit Værelse en Nat. Og da jeg laa der og saa paa den Brand, havde jeg bogstavelig gennem alle mine Sandser Fornemmelsen af at "synde".

Hamsuns opplysninger om sitt eget reaksjonsmønster lar seg vanskelig verifisere av eksterne kilder, men dersom pyromani-historien virkelig skulle medføre riktighet, er det jo svært forståelig

---

¹ *Knut Hamsuns brev 1879-1895*, s. 98.

om ekteparet Janson hurtigst mulig stilte seg i spissen for en pengeinnsamling med det formål å få ham ut av huset. Mellom linjene i det Hamsun i ettertid forteller bekreftes for øvrig inntrykket av at han i sin ungdom ikke hadde opptrådt som noen libertiner i seksuelle forhold. Han hadde, som han selv uttrykte det tvert imot vært streng mot seg selv "gjennom hele Livet". På tross av sitt fritenkeri og sine unitariske sympatier, hadde han heller ikke gitt slipp på mer ortodoks kristne forestillinger, som den om en mulig straff hinsides. Fremdeles trodde han "halvvejs paa Følger".

"Dødsdommen" Hamsun mottok på slutten av sitt første Amerika-opphold fikk trolig stor betydning både for hans personlige og idémessige utvikling og for hans videre forfatterskap. Den psykologiske innadvendthet som omstendighetene nå nærmest tvang ham til, medførte at det jegsentrerte, selvbiografiske aspekt ved skrivearbeidet ble forsterket. Etter hvert ble det langs denne vei han skulle finne frem til sin egenart som dikter.

Tore Hamsun har gitt en dramatisert skildring av farens sjokkreaksjoner som sikkert ikke er så langt unna de virkelige:

I de tunge dager som nu kommer, blir han bytte for alle slags feberdrømmer og visjoner. En tid ligger han apatisk med foldede hender på teppet, og han gråter stille i ensomhet. Men i stunder av den aller dypeste nedtrykthet blir han religiøs og ydmyk. [...] Det tok tid før han greide å bygge opp et indre forsvar mot denne voldsomme rystelsen som med et slag hadde gjort alle hans håp og lengsler til intet. Det var meningsløst, han hadde tusen ting ugjort - og skulle dø.¹

Gjennom egne erfaringer i Amerika lærte Hamsun noe om hvordan mennesket reagerer når det står overfor en plutselig og uventet dødstrussel. De forskjellige psykologiske faser individet gjennomlever i en slik situasjon - fra fornektelse via bitterhet og depresjon, frem mot en tilkjempet resignasjon overfor det tilsynelatende uunngåelige - alt dette er med høy grad av troverdighet gjengitt i *Landstrykere* der det skildres hvordan hardangerskipperen Skáro går ned i myra. Trolig kan også Hamsuns alltid så sterke understreking av hvordan tilfeldigheter kan styre tilværelsen for en stor del tilbakeføres på dødsdom-

---

¹ Tore Hamsun: *Knut Hamsun - min far*, Oslo 1952, s. 88.

episoden. For å si det med skipper Skåro: "Merkelig hvorledes det kunde gaa: han tørnet jo ut imorges av Køien letlivet og syngende, nu var han en dødsdømt Mand og bare med nogen faa Skridt til fast Mark".¹

*

Det er flere indisier på at Hamsun valgte en heller omstendelig reiserute hjem til Norge - fra New York over Belfast i Irland, Liverpool og Hull til Kristiania. Et par steder i sin produksjon omtaler han et besøk i Irland som vanskelig lar seg innpasse i hans biografi på annet tidspunkt enn sommeren/høsten 1884, og i en avisartikkel i 1939 forteller han at han en gang kjøpte seg en vinterfrakk i Belfast. Han må ha brukt en måneds tid på tilbakereisen. Legges dette til grunn, samt opplysninger i et brev av 27. oktober 1884 der Hamsun forteller at det er "6 Uger, siden jeg kom tilbage til Norge igjen",² kan man regne seg frem til at han antakelig har forlatt Amerika i midten av august 1884.

Knut Hamsun var ofte unøyaktig når det gjaldt tidsangivelser. Det demonstreres tydelig når man legger sammen de tidsrom han mente å ha arbeidet forskjellige steder under sitt første opphold i Amerika. I et selvbiografisk riss fra 1894 skriver han: "arbejdet paa Farm i nogle Maaneder, i Butik et Par Aar, paa Prærien et Aar, derfra til Minneapolis et Aar".¹⁸ Legger man sammen, blir dette mer enn fire år. En kritisk gjennomgåelse av kildematerialet viser imidlertid at hans første Amerikaopphold hadde en varighet på ganske nøyaktig to og et halvt år.

I løpet av denne tiden hadde han gjort både positive og negative erfaringer. Et omskiftelig liv hadde han ført. Sosialt hadde han avansert fra gårdsgutt til hjelpeprest. Han hadde også oppnådd et visst ry som foredragsholder. At den politiske retning han sympatiserte med i hjemlandet hadde vunnet frem - at Venstre og Johan Sverdrup hadde overtatt regjeringsmakten, og at han hadde fått anledning til å være med å gi partiet sin støtte - var også en positiv opplevelse.

---

¹ Knut Hamsun: *Landstrykere*, Oslo 1927, b. 1, s. 86.

² *Knut Hamsuns brev 1879-1895*, s. 53.

¹⁸ "Knut Hamsuns selvbiografi" (skrevet november 1894), *Bergens Tidende* 29.1. 1953. Opptrykt i *Knut Hamsuns brev 1879-1895*, s. 431.

På minussiden måtte det noteres at han hadde møtt mindre interesse for litterære og kulturelle spørsmål blant de norsk-amerikanske utvandrerne enn han hadde forventet, og noe av det mest skuffende var at hans egen forfatterkarriere hadde hatt så liten fremgang.

Den plutselige og uventede "dødsdommen" gjorde det på sett og vis mindre meningsfullt overhodet å stille opp noen oversikt over fordeler og ulemper ved Amerika-oppholdet. Sykdommen truet med å sette et avgjørende og nådeløst punktum for alt.

At Knut Hamsun forlot Amerika sommeren 1884, var således ikke et resultat av rasjonelle overlegninger over tid der han var kommet frem til at han nå ikke kunne oppnå mer i det norsk-amerikanske utvandrer miljøet og derfor like godt kunne reise hjem igjen. Heller ikke var det fordi han hadde fått så sterk avsmak for alt amerikansk. Det var en høyst ufrivillig tilbakereise han foretok, tvunget av omstendigheter utenfor hans kontroll. Han hadde hatt til hensikt å bli lenger i landet - kanskje for alltid.

Den ufrivillige og plutselige tilbakereisen fra Amerika ble på et vis enda en ny exodus-opplevelse for ham - en ny oppbruddserfaring. Livet og tilværelsen fremsto som noe flyktig og tilfeldig. Som en "Tilværelsens Udlænding" var han på på gjennomreise i en usikker og ustabil verden.

To år senere skulle Hamsun returnere til Amerika, men denne gang med helt andre intensjoner enn første gang han kom dit. Nå var han på forhånd fast bestemt på at oppholdet bare skulle bli av midlertidig karakter. Han ville forlate landet igjen så snart han hadde spart seg opp litt middel.

Landstrykeren i ham var allerede grunnlagt.